

SZABÓ JÓZSEF: Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászsigetek. (Szerkesztette SZABÓ FERENC. Megjelent a Békés Megyei Tanács V. B. Tudományos-Koordinációs Szakbizottsága, a Művelődési Minisztérium támogatásával. Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár. Békéscsaba, Kecskemét, Szeged. 1990. 418. 1.)

Örömmel vesszük kezünkbe SZABÓ JÓZSEF egyedülálló munkáját, hiszen nagyon hiányzó tanulmányt olvashatunk általa egy olyan embertől, aki eddigi tudományos tevékenységét nagyobb részben saját anyanyelvjárása vizsgálatának szentelte. Most tovább lépve, a szűkebb hazát kiszélesítve, a Magyar Nyelvjárások Atlasza kutatópontjaira támaszkodva a régebbi munkáihoz hasonló ragaszkodással s hozzáértéssel tárja fel a magyarországi és a jugoszláviai nyelvjárászsigetek jellemzőit, történeti tapasztalatait, s a feltárt anyag elemzésével von le tényekkel alátámasztott következtetéseket. Szabó Józsefre is jól vonatkozik, amit könyve mottójaként Somogyi Tóth Sándortól idéz: "Úgy látszik: a tájnyelv színei, ízei és dallamai önkéntelenül, sőt az ember akarata ellenére is megőrződnek és még csak nem is szunyadoznak, hanem alakítva alakulnak jól felismerhető személyiségjegyekké. Mégpedig életreszólóan."

A szerző könyve Bevezetőjében megállapítja, hogy szórványokban élő etnikai csoportok elsősorban anyanyelvük terén tudnak népükhöz kapcsolódni, s ha egy-egy etnikum elhagyja eredeti nyelvét, más népcsoportét veszi át, anyanyelve bizonyos sajátságokban őrződik meg egyre halványuló nyomokban. A nép történetével nyelve, nyelvjárása is szakadatlanul változik. Egy nép eredetének, történetének a megismerésében a történettudomány és a nyelvészet egymásra van utalva. A dolgozatban így a nyelvészeti tanulságok feltárása mellett a településtörténet számára is hasznosítható eredményeket kíván bemutatni.

A "Feladatok a magyar nyelvjárászsigetek vizsgálatában" című fejezet többek között szová teszi, hogy a magyar nyelvjárásigetek eredményei mellett -- egyes kezdeményezések ellenére -- a nyelvjárászsigetekkel alig foglalkozik a dialektológiai kutatás. Ez eléggé érthetetlen azért is, mert a nyelvjárászsigetek sajátosságainak a feltárása több tudomány számára tár fel fontos ismeretanyagot.

A könyv a továbbiakban az alábbi nagyobb fejezeteket tartalmazza:

A kutatás hazai előzményei

1. A vizsgálat lehetőségei és előfeltételei

2. A nyelvjárászigetek kutatásának áttekintése a kezdetektől napjainkig

Kitekintés külföldi előzményekre

1. A nyelvzigetek keletkezése másutt

2. A német nyelvzigetkutatás eredményeinek vázlatos összefoglalása

3. A nyelv/járás/szigetek kutatása a Szovjetunióban

Munkám céljáról

Módszertani kérdések

1. Általános megjegyzések

2. A vizsgálat anyaga

3. A feldolgozás módszere

a) A MNyA. anyagának felhasználásáról

b) Az adatok statisztikai értékeléséről

c) A nyelvföldrajzi szempont érvényesítése

Magyarországi nyelvjárászigetek

I. Észak- és középkelet-dunántúli nyelvjárászigetek

II. Duna-Tisza közti nyelvjárászigetek

III. Tisza menti (palócos-jászos) nyelvjárászigetek

IV. Átmeneti jellegű nyelvjárások a Jászság vidékén, valamint a Tisza középső folyása mentén és egy közép-tiszántúli nyelvjárásziget

V. Néhány délkelet-magyarországi nyelvjárásziget jugoszláviai nyelv/járás/szigetek

A vizsgálat áttekintése

1. A nyelvjárászigetek típusai

2. Nyelvészeti és településtörténeti tanulságok

3. További feladatok

Függelék

Adatközlők

Szövegmutatványok a vizsgált nyelvjárászigetekről

Rövidítésjegyzék

A felhasznált irodalom

Helységnévmutató

A kutatás hazai előzményeiben azt vázolja fel, hogy a XVIII. század elejéig a magyarságot anyagi és szellemi kultúrájában óriási veszteségek érték. Az Alföldön járási nagyságú területek néptelenedtek el. Az elnéptelenedett falvakba a nagy lakosságú országrészekből magyarok települtek át, akik más tájszólásban beszéltek, mint a környező falvak népe. Így alakultak ki a nyelvjárásszigetek. A máig megmaradt eredeti nyelvjárási jelenségek összegyűjtése segítségével megközelíthetjük annak a megállapítását, melyik vidékről települt át a benépesítő lakosság. Fontos vizsgálati szempont az áttelepültek létszáma, s hogy az új helyen milyen tömegű lakossággal alkotott új települést, valamint mióta él a közösség az új helyen. Legalkalmasabbnak látszik a XVIII. századi települések számbavétele.

Áttekinti a nyelvjárásszigetek kutatását a kezdetektől napjainkig, hivatkozva arra, hogy hazánkban a német nyelv-szigetek vizsgálata korábban kezdődött, mint a magyar nyelvjárásszigeteké.

A hazai mellett kitekint a külföldi előzményekre is. Előbb számos európai országot számba véve bemutatja a nyelv-szigetek ottani keletkezését (német, szláv stb.), majd a német nyelv-sziget-kutatás eredményeit összefoglalva a szovjetunióbeli nyelvjárásszigetek kutatását tárgyalja.

A "Munkám céljáról" című fejezetben a hazai nyelvjárássziget-kutatás elmaradásából indul ki. Maga számára célul azt tűzi ki, hogy a nagyatlaszból kiválasztott kutatópontok nyelvi anyaga alapján a nyelvjárássziget helyzetű települések nyelvjárási sajátágaiból, azoknak a részletekre kiterjedő elemzéséből megállapítsa, hogy mit és milyen mértékben őriztek meg a kibocsátó (eredeti) tájszólásukból a betelepülők, s ezeknek a megőrzött jellegzetességeknek a segítségével azt is kimutassa, honnan települhetett oda egykor a lakosság.

A módszertani kérdésekben néhány általános megjegyzés után megjelöli a vizsgálati anyagát. A MNyA kutatópontjai közül a 112 településből 29 nyelvjárás-sziget jellegű. Negyedmillió adatot kellett feldolgoznia.

A feldolgozás módszerét illetően kiemelendő, hogy a helyszínen magnetofon-felvételeket készített, kérdőívet használt. Elvégezte a térképlapokról összegyűlt nagy mennyiségű anyagnak hangtani, alaktani és szókészlet-tani elemzését. Minden adatlap minden számbavehető hangtani, alaktani és lexikai jelenségét kutatópontonként egytől-egyig megszámlolt és összesített. Az atlaszbeli tájszókat három csoportba sorolta. A csoportokba tartozó valódi tájszókat nemcsak számszerűen összesítette, hanem előfordulási számukat százalékosan is értékelte. A statisztikai összegezés lehetővé tette annak a megállapítását, hogy a nyelvjárásszigetek miben és mennyire

térnek el a környező kutatópontok nyelvjárásától. Kitér a hazai nyelvföldrajzi vizsgálatokra, hasznosítja a nyelvjárás tan nyelv földrajzi szempontjait.

A Magyarországi nyelvjárás szigetek című részben a vizsgált nyelvjárás szigeteket öt csoportba sorolja (1., 3. oldal). Valamennyi csoportban hangtani, alaktani, szókészletbeli elemzést végez, az elemzést mindegyikben egy Összegzés, és a Helyszíni gyűjtés tapasztalatai követik.

A vizsgálat áttekintése fejezetben három kérdést tárgyal. 1. A nyelvjárás szigetek típusai. 2. Nyelvészeti és településtörténeti tanulságok. 3. További feladatok.

1. A nyelvjárás szigetek tipológiai osztályozásának a magyar nyelvjáráskutatásban nincsenek hagyományai. A külföldi is inkább a nyelv szigetekkel kapcsolatos. A vizsgált 29 hazai nyelvjárás sziget csupán vallási, származási hely és az adott nyelvjárás szigeten végbement nyelvi-nyelvjárási változás jellege szerint sorolható csoportokba. A 29 közül 11 palócos-jászos telepítésű, 7-nek a lakossága pedig kisebb-nagyobb számban a Palócföldről és a Jászságból települt. Több község népessége több nyelvjárástípus vidékéről került össze, harc kezdődött közöttük, s ez nyelvjárás keveredéshez vezetett. Nemegyszer két, sőt három nyelvjárástípus hatott egymásra. Ennek megfelelően felsorolja ezeket a községeket.

2. A teljes vizsgálat alapján következtetéseit vonja le. Felhívja a figyelmet, hogy a nagyatlasz nyelvi anyagát más tudományágak is hasznosíthatják. Kimutatja, hogy a vizsgált területen lakók tájszólása nyelvjárás sziget jellegű, s hogy mely helységekben él egymás mellett nyelvjárás sziget helyzetben eredetileg más-más tájszólású lakosság. Vizsgálja a hangtani helyzetet, a rájuk gyakorolt köznyelvi, valamint a földrajzilag kívül fekvő helyi nyelvjárások hatását. A változásokat elemzi, és táblázatba foglalva %-osan kimutatva ábrázolja.

Az is kimutatható, hogy a szókészlet legkevésbé állandó, a változásokra nagyon érzékenyen reagál, mégis bizonyos elemei évszázadok múlva is megmaradnak az új környezetben is. Valódi, alaki és jelentésbeli tájszavakat hoz fel példának állítása igazolására. Felsorolja, melyek azok a fogalmi körök, amelyek területén leginkább megmaradtak a kibocsátó nyelvjárás vonásai.

A településtörténettel összefüggésben többek között kiemeli, hogy a törökök pusztításától hazánk középső területe szenvedett a legtöbbet. Ezért ezen a területen keletkezett a legtöbb nyelvjárás sziget. A vizsgált 29 nyelvjárás sziget földrajzi elhelyezkedése azt mutatja, hogy a sűrűségük ott a legnagyobb, ahol a törökök a leg-hosszabb időre megvetették a lábukat.

3. Objektív és szubjektív okai vannak, hogy nálunk eddig a nyelvjárás szigetekről nem készült összefoglaló, monografikus igényű munka. Ezt a hiányt igyek-

szik pótolni ez a munka, de csak azokkal a magyarországi és jugoszláviai nyelvjárásszigetekkel foglalkozik, amelyek a MNyA kutatópontjai voltak. Ezeken kívül Magyarországon még nagy számú nyelvjárássziget található -- állapítja meg.

Szükség volna a nyelvjárásszigetek nyelvészeti szempontú vizsgálatára: nagy számú helyi nyelvjárási monografia kellene, amely feltárná egy-egy település lakóinak nyelvi rétegződését, kimutatná, hogy milyen sajátosságok milyen mértékben őrződtek meg a kibocsátó nyelvjárársból a különböző rétegek körében.

Függelékben tünteti fel a különböző kutatópontok adatközlőinek nevét és korát. Közli, hogy minden kutatóponton magnetofonfelvételt készített, mindenütt kikérdezte a palóc kérdőívet és a MNyA szóföldrajzi füzetét. Ezután tekintélyes számú szövegmutatvány következik a vizsgált nyelvjárásszigetekről.

Befejezésül a könyvet rövidítésjegyzék, a felhasznált irodalom jegyzéke, helységnévmutató zárja. A helységnévmutató két részből, a vizsgált kutatópontok betűrendes és jelzet szerinti jegyzékéből áll.

A szokásnak megfelelően található még egy német nyelvű ismertetés és egy záró tartalomjegyzék.